

DR. SALLAI MIKLÓS

AZ IPARSZERŰ TERMELÉSI RENDSZEREK NÉHÁNY ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSE

A mezőgazdaság fontos helyet foglal el a népgazdaság ágazati rendszerében, biztosítja a lakosság ellátását élelmiszerekkel, a külkereskedelmi célok megvalósítását. Mezőgazdaságunk hatalmas fejlődésen ment keresztül a nagyüzemi gazdaságok megszervezésétől kezdve napjainkig.

A mezőgazdaság gyors fejlődését nagyrészt az eredményezte, hogy az ipari módszerek egyre nagyobb mértékben behatoltak, ill. behatolnak a mezőgazdaságba, jelentősen megváltoztatják a mezőgazdasági munka jellegét, az életkörülményeket stb. A jelenleg elért fejlettségi szint azt bizonyítja, hogy a mai mezőgazdaság a társadalmi munkamegosztás rendszerében közelebb került más népgazdasági ágakhoz. Az utóbbi 10 évben a fejlődésben forradalmi változást jelentett a termelési rendszerek megjelenése. A jelen munka célja, hogy rámutasson arra, hogy a termelési rendszerek hogyan hatottak a mezőgazdaságra, természetesen csak néhány főbb kérdést érintve.

1. Az iparszerű termelési rendszerek kialakulása

A termelési rendszereket csak a mezőgazdasági termelés iparosodásának általános folyamatába helyezve vizsgálhatjuk.

Az iparszerű termelés kialakulása a mezőgazdaságban hosszú folyamat eredménye. Sokáig és még napjainkban is található olyan nézet, mely szerint a mezőgazdasági termelés elmaradottsága örök érvényű, a fejlődés lépéshátrányban van az iparral szemben.

A fejlettségi szintkülönbség okaira először a marxizmus klasszikusai mutattak rá, kifejtve, hogy a termelési formák elmélete érvényes a mezőgazdaságra is. Marx felvázolta a fejlettségi szintkülönbség megszűnésének lehetőségét: „Egészében feltehető, hogy a nyersebb, a kapitalizmus előtti termelési módban a mezőgazdaság *termelékenyebb* mint az ipar, mert a természet itt közreműködik mint gép mint organizmus, míg az iparban a természeti erőket majdnem egészen még emberi erővel pótolják...; a tőkés termelés forrongási időszakában az ipar termelékenysége gyorsan fejlődik a mezőgazdasággal szemben, habár kifejlődése *előfeltételezi*, hogy a mezőgazdaságban az állandó és a változó tőke közt már jelentős változás következett be, ... Később mindkettőben előrehalad a termelékenység, bár nem egyenlő mértékben. De az ipar egy bizonyos csúcspontján az aránytalanságnak csökkennie kell, azaz a mezőgazdaság termelékenységének relatíve gyorsabban kell gyarapodnia, mint az iparnak.”¹

¹ Marx: Értéktöbbletelméletek II. Kossuth Kk. Bp. 1961. 93. old.

E kérdésben Lenin így fogalmaz: „... a feldolgozó iparnak említett elkülönülése a kitermelő ipartól a manufaktúrának a mezőgazdaságtól, magát a mezőgazdaságot is iparrá ... változtatja.²”

Egy másik helyen: „... ugyanakkor az iparszerűen űzött mezőgazdaság nem teljesen szakad elkülönült ágakra, hanem csupán specializálja magát, hol az egyik, hol a másik piaci cikk termelésére ...”³

Az ipar és a mezőgazdaság fejlettségi szintbeli különbségek csökkenésével sokat foglalkoztak nálunk is, különösen a szocialista átalakulás, a nagyüzemi gazdaságok kialakítása után.⁴ Korántsem teljes azonban a nézetazonosság. A folyamat lényegét szinte minden szerző abban látja, hogy az ipari kapcsolatok beáramlásával a mezőgazdasági termelés egyre inkább az ipari munka válfajává válik. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy: „... A legkorszerűbb mezőgazdaság is különbözik a termelés más ágaitól abban, hogy növényi és állati szervezeteket állít elő. A termelési módja, eszközei folyton változnak.”⁵ Vági Ferenc szerint: „... A mezőgazdaságban is megvalósul a termelés teljes gépesítése, kialakulnak az ágazati géprendszerek...”⁶ Sárkány Pál úgy vélekedik, hogy a mezőgazdaság „biológiai” iparrá válik, amelyben olyan új gazdasági struktúra alakul ki, ahol nem lehet külön beszélni a mezőgazdaságról és az iparról...⁷

Az iparosítás folyamatát nagymértékben vitték előre az iparszerű termelési rendszerek. Ezek megjelenése és elterjedése nagymértékben összefügg egyrészt a mezőgazdaságban is megjelenő ipari szervezethez való igényével, másrészt a termelési alapegységek viszonylagos szétaprózódottságával, a vállalati és az ágazati méretek célszerűségével. Az iparszerű termelési rendszerek sajátos magyar nemzeti gazdálkodási forma, amelynek irányítási-gazdálkodási előzményei sem a kapitalista, sem a szocialista országokban nem voltak.

Az első termelési rendszert a Bábólna Állami Gazdaság egy amerikai technológiát felhasználva, a baromfityenésztésben, majd ezt követően a sertéshús termelésben hozta létre. Ez nagymértékű koncentrációt eredményezett ebben a két ágazatban, jelentősen megnövekedett az abrakarmány-igény is. Ez a szükséglet növekedés váltotta ki a kukorica termesztési rendszer kialakítását és elterjesztését. Így alakult ki a CPS, amely szervezetenként jelentősen megnövekedett, így leválasztották a létrehozó Bábólnai Állami Gazdaságról és Közös Vállalatot hoztak létre IKR néven. A termelési rendszerek gyorsan növekedtek, terjeszkedtek, miközben az országban egyre több ágazatban egyre több termelési rendszer jött létre.

A termelési rendszerek tevékenysége túlmutat az iparszerű technológia alkalmazásán, bár az alapját, tartalmi oldalát, ez utóbbi adja. A termelési rendszereket gazdaságok hozták létre saját céljaik elérése érdekében. Erre a folyamatra kedvezően hatott a gazdaságirányítási rendszer reformja, mivel a nagyobb vállalati önállóság, az anyagi érdekelttség fokozása élénkítette a vállalati kezdeményezéseket. Az aktívabb együttműködési lehetőség gyorsította a termelési rendszerek kialakításának folyamatát.

A termelési rendszer lényegét többen is megfogalmazták. Márton János szerint a termelési rendszer „önálló vállalatok meghatározott ágazatainak gazdaságos fejlesztését szolgáló integráció, amely biológiai, műszaki, s a szervezési tudományok

² Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra, Bp. 1949. 20. old.

³ Uo: 308. old.

⁴ Hazai agrárközgazdasági irodalmunkban először Erdei Ferenc foglalkozott az iparosodás kérdéseivel. Sokat foglalkoztak ezzel a kérdéssel még Fekete Ferenc, Csizmadia Ernő, Major László, Komló László, Márkus István, Muraközy Tamás, Lázár Vilmos, Sipos Aladár, Vági Ferenc, Márton János, Sárkány Pál ...

⁵ Márton János: Az élelmiszergazdaság új szerkezete. Kossuth Kk. Bp. 1970. 13. old.

⁶ Vági Ferenc: Agrárközgazdaságtan. Kossuth Kk. Bp. 1968. 237. old.

⁷ Sárkány Pál: Biológiai ipar — a jövő mezőgazdasága. Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1974. 43—44. old.

eredményeit egységes folyamattá ötvözi, állandóan továbbfejleszti, s az eredmények üzemi alkalmazását különféle szellemi és anyagi szolgáltatások révén szervezi...⁸

Szűcs Kálmán a termelési rendszerek alapvető jellemzőjének azt tartja, hogy „az ipari termeléshez hasonlóan komplexen magukba foglalják a termelés teljes folyamatát, összehangolják annak összes emberi, biológiai, kémiai, technikai tényezőit ... A rendszer több olyan mezőgazdasági, élelmiszeripari, ipari vállalat és különféle intézmények kooperációja, ill. a rendszerközpont által integrált termelési együttműködés, amely lehetővé teszi a biológiai alapok hatékony kihasználását, a gyorsabb ütemű élelmiszertermelés megvalósítását”.⁹

Az 1970-es években kialakult termelési rendszerek új típusú ágazatfejlesztő vállalkozói együttműködések, amely a következőket foglalja magában:

- a) biológiai, kémiai, technikai elemek összefogását *komplex technológiai rendszerbe*, alkalmazását a termelésben;
- b) újítási, *találmányi know-how, tapasztalati* elemek alkalmazását a termelésben, amelyeket a partnergazdaságok a rendszerszervezőktől vesznek át;
- c) *horizontális és vertikális kooperációs* rendszert, meghatározott célokkal és eszközökkel, melyekkel a termelést önálló gazdálkodó egységekben szervezik;
- d) sajátos rendszert, amely a *gesztor és a partnergazdaság*, valamint a kívülállók között alakul ki.

Az iparszerű termelési rendszer alapvető sajátosságai a *rendszerezettség, a komplettég*. A termelési rendszereken belül előtérbe kerül *az integrálódás* a differenciálódással szemben. Az integrációt, mint az önállósult részek közötti minőségileg új kapcsolatot a termelőerők fejlődése teszi lehetővé. Az integráció megköveteli a rendszer szemlélet gyakorlati megvalósítását, mert a termelési ágak szervezésénél a termelési folyamat egészéből kell kiindulni, úgy hogy valamennyi termelést befolyásoló tényezőt szabályozzák ill. ellenőrzik.

A termelési rendszerek szervezeti oldala a *vállalkozói együttműködés* ill. közös-vállalati formák kialakítása és fejlesztése, amely az integráció fejlődését segíti elő. Az ipari módszerek behatolása serkenti ezt a folyamatot, azonban ennek mélysége és sebessége eltérő az egyes ágazatokban, ezért szükségszerű, hogy új, változatos, hosszútávú, szerződéses kapcsolatok alakuljanak ki, amelyek biztosítják a folyamatos tartalmi és szervezeti megújulást, a szervezeti formák rugalmasságát.

A termelési rendszereket a *kooperáció jellege szerint elsődlegesen a horizontális integrációnak tekintem*, bár a vertikális integráció elemei is megtalálhatók. Az integrációs formákhoz való tartozást többen főleg szervezeti oldalról közelítik meg. Véleményem szerint a *vertikális integrációs* vonásokat nemcsak az jelenti, hogy a rendszerközpont funkcióit egyre több ipari üzem is ellátja, szaktanácsadás; adaptáció stb. formájában. Ennél többről van szó. A termelési rendszerek ugyanis ma még általában nem valósították meg tartalmilag a vertikális integrációt, amely a folyamatok egymásra épülését is magába foglalja, amely komplex folyamattá szervezi *nemcsak a termelést, hanem a feldolgozást is*. A vertikális integráció teljes megvalósítása az *agrár-
ipari egyesülések* feladata.

2. A termelési rendszerek működésének eddigi tapasztalatai

A termelési rendszerek elég gyorsan terjedtek, a tapasztalatok elég vegyesek voltak. Vitatott kérdéssé vált, hogy *mit szabad elfogadni rendszerként és mit nem*. A rendszer jogi kereteit a laza állami szabályozástól eltekintve, a partnerek önálló

⁸ Márton János: A termelési rendszerek megszilárdulása és fejlesztési lehetőségei. Tudomány és Mezőgazdaság 1978/6. sz.

⁹ Szűcs Kálmán: A továbbképzés szerepe a termelési rendszerek fejlődésében. Tudomány és Mezőgazdaság, 1978/6.s.

döntése alapján megkötött szerződések, társulati jogszabályok adják. A termelési rendszerek megjelenése után még jó néhány évig tisztázatlan maradt, hogy mi a taggazdaságok és mi a gesztorgazdaságok feladata. (Ezt a 22/1976. VI. 19. MÉM sz. rendelet szabályozza.)

A jogi szabályozás megfelelő kereteket ad a rendszerben való termelés megvalósításához, azonban az egyes rendszerek minősítésekor kiderült, hogy a jogi szabályozást nem mindenhol értelmezték azonosan. Néhány rendszergazda a *vállalat kötelezettségét még formálisan sem teljesítette*, amely csorbította a rendszergazdai tevékenység általános elismerését. Természetesen a rendszergazdai tevékenységben továbbra is a legnagyobb tartalék az üzemi adottságokra és a teherbíró képességekre jobban adaptálható *technológiai tervek* kifejlesztése és a partnergazdaságokban felléhető üzem- és munkaszervezési hiányosságok megszüntetése.

A rendszerekben termelt növények területe évről évre dinamikusan emelkedett, noha a rendszerhez való csatlakozást nemcsak, vagy főleg nem érdekeltségi megfontolások vezérelték. Sokszor a *termelési rendszerek a szűkösen rendelkezésre álló termelési tényező elosztásának eszközei voltak*. Természetesen a termelési rendszerek előnyei nem ebben vannak, hanem abban, hogy az országos átlagnál magasabb termelési mutatókat kell produkálniuk.

A termésátlag célkitűzések általában megvalósultak, a nagyobb termésátlagok *elérésének módjai és főleg költségei nem mindig* képezték közzgazdasági megfontolások tárgyát. Az I.K.R. pl. a magyar gabonatermelés, ezen belül főleg a kukoricatermelés területén történelmi érdemeket szerzett, olyan komplex ágazatfejlesztést valósított meg, amely összhangban volt a népgazdasági érdekekkel is. Hosszú ideig a termésátlagok növelése szerepelt első helyen. Jelenleg inkább a termésátlagok stabilizálása, esetleges növelése mellett a *hatékonysági, gazdaságossági követelmények* fokozottabb figyelembevétele a jellemző.

Több tanulmányban kimutatták, hogy a termelési rendszerek általában többet produkáltak azokban a gazdaságokban, ahol a *gazdálkodás színvonalas, a munka- és üzemszervezés magasabb színvonala volt a rendszerbe történő belépés előtt is*.

A termelési rendszerben *minden tényező* azonos mértékben fontos, ha valamelyik tényező nem éri el a minimális szintet, az veszélyezteti az egész termelés eredményességét. Itt két tényezőt kell külön megemlíteni. Az egyik a *biológiai tényező*, ezen belül a fajta kérdés, amely a termésátlagok fokozásában kulcskérdés, de nem közömbös a hatékonyság szempontjából sem, mivel csak ezek biztosíthatják a ráfordítás — növekedés megtérülését. A másik kiemelten fontos tényező a *gép*.

A szántóföldi növénytermelésben a *termelési rendszerek valósították meg először a komplex gépesítést*. Ez általánosan javította a műszaki színvonalat. A behozott gépek ill. gépsorok elősegítették az eszközhatékonyság és a munkatermelékenység emelkedését, nem utolsósorban jelentősen csökkentették az élőmunka igényt. Nem elhanyagolható az sem, hogy a gépek a gazdaságokhoz kerültek, és a gazdaság beruházási költségeit nem emelték lényegesen.

Már korábban is voltak törekvések, hogy a nyugati import gépeket fokozatosan szocialista gyártmányú gépekkel cseréljék fel. Ez a kérdés nem megoldott megnyugtatóan ma sem, pedig nagyon aktuális, mert a behozott gépek amortizációja nagyrészt most jár le, noha jelenleg is tovább használják ezeket a gépeket mint nyugaton. „A KSZE-ben, évente négyszer-öttször jobban ki vannak használva azok a 7—8 évre használatos gépek, amelyeket a nyugati farmokon 3—4 évig működtetnek.”¹⁰

Általánosan megállapítható, hogy a termelési rendszerek a *termelési kultúrát*

¹⁰ Gazdag László—Csinyár Péter: Az iparszerű termelési rendszerek a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1981. 10. sz.

általában magasabb szintre emelték nemcsak a partnergazdaságokban, hanem kívülálló gazdaságokban is. Ez a termelési rendszerek innovációs hatásának tulajdonítható. Ezt tükrözi az, hogy a rendszeren belüli és a rendszeren kívüli gazdaságok átlaghozamai között fokozatosan mérséklődtek a különbségek, bár a területenkénti eltérés még mindig jelentős.

A kukoricatermelés modernizálása alapvetően az IKR-hez fűződik, bár nem jelentéktelen a KITE, KSZE, BKR tevékenysége sem. Ma már jelentősek a rendszerek KGST kapcsolatai is, amelyek megalkották az „ágazatfejlesztés szocialista modelljét”.

Az iparszerű termelési rendszerek elterjedése növelte a mezőgazdasági munka szerveztségét, hiszen a technológiai fegyelem betartása csak szigorú munkaszervezéssel érhető el. A rendszer eredményes működéséhez szükséges feltételeket a technológiai tervek tartalmazzák, amelyeket a gazdaságok adottságainak megfelelően adaptálnak. A termelési rendszerek szinte kikényszerítik a korszerű üzemszervezést, hiszen a nagyteljesítményű gépek kapacitását maximálisan ki kell használni. A munkaszervezés kiterjed az alap és a kiegészítő munkafolyamatokra is.

A technológia betartásában fontos szerepe van az emberi tényezőnek is. Jelentősen megnőtt a korszerű ismeretekkel szembeni igény. A gesztorok az üzemi oktatás megszervezésével jelentős szerepet vállaltak az általános képzettségi szint emelésében. Az ismeretek folyamatos karbantartása, a rendszerek további eredményes működésének a feltétele.

A termelési rendszerek új lépcsőt jelentenek a munkamegosztás fejlődésében. Elsősorban az ágazatfejlesztő jelleg kidomborításával, ami azt jelenti, hogy egy-egy komplex technológia egy meghatározott nagyságú területet igényel (pl. IKR kukorica 790 ha).

Kérdés, hogyan illeszthető be az iparszerű termelés az üzemi termelési szerkezetbe. Ma már egyértelmű, hogy a gazdaságok egyaránt részesülnek a koncentráció, specializáció és az ágazattársítás előnyeiből. A legnagyobb termelési rendszerek foglalkoznak kukorica, búza, szója, napraforgó stb. termelésének megszervezésével és megfelelő ágazattársítással is, törekedve megfelelő ágazati optimumok kialakítására.

Ebben az új munkamegosztási rendszerben a gesztor átvállalja a tagvállalatoktól az adott ágazat új eljárásainak a továbbfejlesztését, üzem- és munkaszervezést. Természetesen úgy, hogy ez mindenképpen tartalmazzon régi elemeket is, beépítsék a korábbi termelési folyamat technológiájába. A gesztorgazdaság elvégzi az adaptálást is, de nem vállalja, nem vállalhatja a folyamatos üzem- és munkaszervezést.

3. Az iparszerű termelési rendszerek Csongrád megyében

Csongrád megyében az iparszerű termelési rendszerek elterjedése sokkal lassúbb volt, mint országosan. 1974-ben 24 ezer ha-on a nagyüzemi közös szántónak 10%-án folyt iparszerű termelés. Az országos arány ekkor 14%-os volt. Ezután dinamikus növekedés volt a jellemző, kiterjedt a növénytermesztés, kertészet, állattenyésztés valamennyi ágazatára. 1976 óta a növénytermelési rendszerekben termelt növények aránya meghaladja az országos átlagot. Jelenleg összesen 31 termelési rendszer működik, amelyből 10 növénytermelési rendszer, 10 kertészeti és 11 állattenyésztési rendszer. A nagyüzemek 90%-a tagja valamelyik rendszernek, néhány termelőszövetkezet több termelési rendszernek is tagjai (1. táblázat)

1978-ban a nagyüzemi szántóterület 43,4%-án folyt termelési rendszerben a termelés. A termelés teljes vertikumát ágazattársítással a négy legnagyobb országos háló-

zattal is rendelkező termelési rendszer szervezi. (IKR, KITE, GITR, BKR.) A megye területén is a legkiemelkedőbb teljesítményt az IKR, KITE szervezésében termelő gazdaságok nyújtották. A szervezettség foka itt ítéhető legeredményesebbnek. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy rendszerezett adatszolgáltatás főleg ezeknél a rendszereknél van. (Bár ezen rendszerekben termelő gazdaságok sem kaptak minden esetben elegendő információt.) A közzgazdasági tisztánlátást zavarja, hogy több rendszerrel

1. táblázat

TERMELÉSI RENDSZEREKBEN RÉSZT VEVŐ TAGGAZDASÁGOK SZÁMA

Szántóföldi Növénytermesztési Rendszer:	TAGGAZDASÁGOK SZÁMA					
	1978. év			1979. év		
	összes	Tsz	á.g.	összes	Tsz	á.g.
1. Iparszerű Kukoricatermelő Közös Vállalat (IKR), Bábolna	10	8	2	13	9	4
2. Kukorica és Iparinövény Termelési Együttműködés (KITE), Nádudvar	16	16	—	18	18	—
3. Bajai Kukoricatermelési Rendszer (BKR), Baja	6	4	2	5	4	1
4. Gabona és Iparinövény Termelési Rendszer (GITR), Rákóczi falva	17	17	—	23	23	—
5. Bácsalmási Napraforgótermesztési Rendszer (BNR), Bácsalmás	7	4	3	7	4	3
6. Szeghalmi Lucernatermesztési Rendszer (SZELUR), Szeghalom	8	7	1	11	10	1
7. Fűzesgyarmati Lucernatermelési Rendszer, Fűzesgyarmat	2	2	—	2	2	—
8. Szegedi Kendertermelési Rendszer (SZKR), Szeged	14	13	1	14	13	1
9. Hybar Szemescirok Termelési Rendszer, Ócsa	8	7	1	1	1	—
10. Szarvasi Rizstermelési Rendszer, Szarvas	3	1	2	3	1	2

Kertészeti rendszerek:	1978				1979			
	össze- sen	Tsz	Szak- szerv.	á.g.	össze- sen	Tsz	Szsz.	á.g.
1. Somogyi Burgonyatermesztési Rendszer, Nagyatád	6	6	—	—	4	4	—	—
2. Szegedi Tájegység Fűszerpaprika Termelő Társulás, Szeged	22	18	2	2	26	20	4	2
3. Makói Hagymatermelési Rendszer, Makó	11	11	—	—	14	13	1	—
4. Szentesi Korai Zöldségtermelési Rendszer, Szentés	4	4	—	—	6	6	—	—
5. Forráskúti Egységes Zöldség és Burgonya Társulás, Forráskút	16	13	3	—	11	8	3	—
6. Soroksári Paradicsom Termelési Rendszer	2	2	—	—	2	2	—	—
7. Üllői Gyökérzöldségtermelési Rendszer	1	1	—	—	1	1	—	—
8. Békéscsabai Zöldborsótermelési Rendszer	1	—	—	1	1	—	—	1
9. Hosszúhegyi Gyümölcsstermelési Rendszer	—	—	—	—	16	10	5	1
10. Délalföldi Szőlő és Borstermelési Rendszer	—	—	—	—	19	15	3	1

Állattenyésztési rendszer:	Taggazdaságok száma 1978-ban				broiler-csirke ágazat	kacsa	gyep
	szarvas-marha ágazat	sertés	árutojás	tojó-hibrid			
1. KATEJ	5						
2. TAURIN tejágazat	5						
húságazat	1						
3. BOSCOOP	29						
4. AGROKOMPLEX	1	4					
5. AGROCOOP	4						10
6. ISV		21					
7. Mezőhegyesi KSR		1					
8. KAHYB		6					
9. HUNNIAHYBRID				4	14		
10. Bólyi tojásterm. rendszer			4				
11. Palotási Kacsarendszer							2

Forrás: Tájékoztató a megyében működő mezőgazdasági termelési rendszerek tevékenységének tapasztalatairól, a továbbfejlesztés lehetőségeiről. Csongrád megyei Tanács Szeged, 1979.

2. táblázat

FONTOSABB SZÁNTÓFÖLDI NÖVÉNYEK RENDSZERBEN TERMELT TERÜLETE ÉS ARÁNYA

me.: ha

Növény	Nagyüzemi terület (Tsz+á.g.)						
	betakarított term. összesen	1977. év ebből: term. r.-ben	%	betakarított ter. összesen	1978. év ebből: term. rendszerben	%	1979. évi szerződött ter.
Búza	75 657	30 575	40,4	75 281	36 402	48,4	46 650
Kukorica	44 633	26 361	59,1	46 668	30 025	64,3	39 921
Rizs	1 290	1 290	100,0	1 336	1 336	100,0	1 350
Cukorrépa	5 517	4 197	76,1	5 371	4 315	80,3	4 426
Napraforgó	2 521	2 146	85,1	3 312	2 747	82,9	4 249
Szója	1 585	1 535	96,8	816	816	100,0	983
Rostkender	2 002	1 938	96,8	2 586	2 586	100,0	2 545
Lucernaszéna	20 195	1 707	8,4	20 476	3 494	17,0	3 988
Lucernamag	2 674	690	25,8	1 013	386	38,1	517
Káposztarepce	1 686	372	22,1	2 352	807	34,3	1 709
Cirok	989	509	51,4	1 697	937	55,2	100
Egyéb növény	36 762	1 482	—	36 459	1 936	—	2 000
Betakarított vetéster. össz. (z. félék és burg. nélkül)	195 511	72 802	37,2	197 367	85 787	43,4	108 438

Az adatok a KSH végleges jelentése alapján, tsz közös szektorra és állami gazdaságokra vonatkoznak.

Forrás: Tájékoztató a megyében működő mezőgazdasági termelési rendszerek tevékenységének tapasztalatairól, a továbbfejlesztés lehetőségeiről. Csongrád megyei Tanács Szeged, 1979.

még ma sem alakult ki a megbízható információs rendszer, így a közgazdasági elemzéseket nem minden esetben lehet elvégezni.

Az elmúlt években a BKR tevékenysége bizonyult a leggyengébbnek, amit az is bizonyít, hogy nem nőtt Csongrád megye szántóföldi növénytermelési szerkezetében a BKR aránya. A legnagyobb területet a búza (38%) és a kukorica (24%) foglalta el 1978-ban. (2. táblázat) Ha az összes termelési rendszeren belül termelt növények arányában fejezzük ki, akkor a búza aránya 42%, a kukoricáé 35%. Ez arra utal, hogy a termelési rendszerek e két növénynél voltak a legeredményesebbek, ill. az itt működő rendszergazdák törekszenek egyre nagyobb mértékben beintegrálni ezt a tevékenységet.

A kukoricatermelés modernizálása alapvetően az IKR-hez fűződik, bár nem keveset tett ezen a területen a KITE sem. Tulajdonképpen az IKR tevékenysége *teremtett alapot* a többi rendszer megteremtéséhez is. Bár a szolgáltatások, a szaktanácsadás színvonala jelentősen emelkedett, a gazdaságok egy része úgy véli, hogy *a fizetett díjakkal nem arányos a nyújtott szolgáltatás*. Vagyis az IKR-ben nem sikerült megvalósítani *teljes érdekközösséget*. A rendszertagság meghosszabításánál fő motiváló tényező, hogy a gesztor gépet ad, ez a gépberuházás nem terheli a taggazdaságok fejlesztési forrásait. Ugyanakkor a fejlesztési alapok *szüksége újratermelődik*, a rendszerkötöttség, a függőség fennmarad.

Nyilvánvaló, hogy minden integrációban kialakul bizonyos fajta *függőségi viszony* az integráló és az integrátor között, ez azonban *a vállalati önállóságot alapvetően nem csorbítja*. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez az integráció az ágazatfejlesztésen túl egyéb előnyökkel is jár. Az IKR esetében a gépek megszerzése a taggazdaságokban a *gazdaság összteljesítményére* nagyobb hatással volt, mint a kukoricatermelés egészére. A nagy teljesítményű gépek lehetővé teszik, más területeken is a nagy volumenű, főleg alapozó munkák optimális időben történő elvégzését.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy *a rendszerszerű termelésben a nettó jövedelem érdekelttség jelentősen megnőtt*, amely a további fejlődést is befolyásolja. Az érdekelttségi rendszer továbbfejlesztésénél ezt a körülményt figyelembe kell venni. Különösen fontos ez a mai időszakban, amikor a közgazdasági feltételek szigorúbbak lettek. A feltételek megváltozásával a rendszerek igyekeztek *rugalmasan alkalmazkodni* a megváltozott körülményekhez. Pl. az IKR is készített takarékosabb technológiai változatokat. A jövőben még nagyobb gondot kell fordítani a technológiák ésszerűbb helyi adaptálására. Főleg a *közgazdasági tervezést* (termelési költségek, gépi-kézi munkafelhasználás, várható nettó jövedelem stb.) kell javítani.

Csongrád megyében a rendszerek közül az utóbbi években a legnagyobb fejlődést a kukoricán kívül a *cukorrépa, kender* termelési rendszerek mutatják fel. Ez utóbbinak a székhelye Szegeden van, amely az anyagi-műszaki ellátás jó megszervezésével, új szolgáltatások bevezetésével országosan is jó eredményt ért el.

Jelentős előrelépés történt a *kertészeti rendszerek* bevezetésében is. Jelenleg a nagyüzemi zöldségterület 64%-át művelik rendszerben. Különösen fontos, hogy a megyei központú rendszerek a háztáji termelés koordinálását is ellátják. Az 1978-ban működött 8 kertészeti rendszerből 4 megyei központú. A rendszergazdák magas fokon specializált termelőüzemek, ahol a *koncentráció foka és a jövedelmezőség meghaladja az országos átlagot*.

A kertészeti rendszerek tevékenysége jelenleg még nem eléggé komplex, elsősorban szaktanácsadásra irányul. De nem működnek közre a vetőmag, gép alkatrész és egyéb anyagok közös beszerzésében. A kertészeti rendszerek közül csak a Szentesi Korai Zöldségtermesztési Rendszer fogja át a teljes vertikumot. A fűszerpaprika, hagyma és burgonyatermelési rendszereknél ez csak részben valósul meg. *A teljes*

**FONTOSABB SZÁNTÓFÖLDI NÖVÉNYEK TERMÉSÁTLAGÁNAK ALAKULÁSA
1978. ÉVBEN**

q/ha

Megnevezés	Tsz közös gazdaság összesen	Ebből: rendszer- ben	Állami gazda- ságok összesen	Ebből: rendszer- ben	Nagy- üzemi összesen	Ebből: rendszer- ben	Ebből: rendszer- kívül
Búza	40,3	43,3	43,8	47,5	40,6	43,6	37,8
Kukorica	58,3	65,6	57,7	52,4	58,2	63,7	48,2
Rizs	9,9	9,9	11,4	11,4	10,9	10,9	—
Szója	14,5	14,5	—	—	14,5	14,5	—
Cukorrépa	417,9	430,8	421,7	416,3	418,0	428,2	376,3
Rostkender	65,4	65,4	75,5	75,5	66,0	66,0	—
Napraforgó	13,5	14,7	16,5	16,5	14,3	15,4	10,0
Lucernaszéna	63,8	59,1	57,4	60,0	62,6	59,9	62,6
Lucernamag	0,6	0,8	—	—	0,6	0,8	0,4
Káposztarepce	15,3	15,9	—	—	15,3	15,9	15,0

Forrás: Tájékoztató a megyében működő mezőgazdasági termelési rendszerek tevékenységének tapasztalatairól, a továbbfejlesztési lehetőségről. Csongrád megyei Tanács, Szeged 1979.

vertikum komplex rendszerbe való foglalása biológiai és technikai feltételek hiánya miatt nem megoldott.

Az állattenyésztési termelési rendszerek a nagyüzemi szarvasmarhaállomány 30%-át, a kocaállomány 68%-át, a baromfi ágazat 99%-át integrálják. Juftenyésztési rendszer 1978-ban alakult termelési társulás formájában 26 gazdaság részvételével, az anyaállomány 77%-val rendelkeznek.

Az iparszerű rendszerekben az átlagtermések 13—35%-kal magasabbak mint a rendszeren kívüli gazdaságokban. (3. táblázat) A magas termésátlagok mögött jelentős mértékű szóródás húzódik meg. Az utóbbi években a legjobb eredményt a KITE taggazdaságai produkálták, ezekben a differenciáltság is kisebb. A termésátlagok ugrásszerű növekedése az 1974—75 években következett be, azóta kismértékű növekedés, vagy az átlagok stabilizálódása jellemző. *Ennek oka abban keresendő, hogy a termelési rendszerek Csongrád megyében is kihasználták az extenzív növekedés forrásait.* Azóta elmaradt a termelési technológia meghatározó elemeinek megújítása, vagy legalábbis nem megfelelően fejlődött. Ez különösen jelentkezik a növénytermesztésben a rizs, szója, lucerna, a kertészeti ágazatban a burgonyatermesztésben.

Az állattenyésztési rendszerek termelési eredményei alig jobbak, helyenként elmaradnak a megyei átlagtól is. Ennek okai a következők: a) az alkalmazott technológia nem jobb, mint általában a rendszeren kívüli gazdaságokban; b) a technológiai figyelem nem kielégítő; c) a rendszerek felkészültsége nem kielégítő.

A megyében 1978-ban 26 gazdaság tartozott sertésenyésztési rendszerhez, 11 gazdaság tejtermelési, 3 gazdaság pedig szarvasmarha-hústermelési rendszerhez. A rendszerben termelő gazdaságok főbb eredményeit a 4. ill. 5. táblázat tartalmazza.

Sertésenyésztésben az 1 átlagkocára jutó szaporulat a megye nagyüzemeiben 21,5 db, a rendszerben 20,8 db. Hasonlóan lemaradás mutatkozik a szopóskori elhullás és az egy átlagkocára jutó sertéshústermelésben is, amely 10,1%-kal magasabb rendszeren kívül (4. táblázat).

A tejtermelési rendszerekhez tartozó gazdaságok 1 átlag tehénre jutó tejtermelése meghaladja a megyei átlagot a KATEJ rendszer kivételével. A legeredményesebb

**SERTÉSTENYÉSZTÉSI RENDSZEREKHEZ TARTOZÓ GAZDASÁGOK
TERMELÉSI EREDMÉNYEI 1978. ÉVBEN**

Megnevezés	Üzemek száma	Átlag koca db	1 átl. kocára jutó szap. db	Szopós-kori elhullás %	Sertéshús termelés q	1 átl. kocára jutó sertéshús db	termelés q
ISV Rendszer	21	8 029	20,2	11,0	135 841	17,3	16,9
KAHYB Rendszer	6	2 855	20,4	10,2	49 859	19,0	17,5
AGROKOMPLEX Rendszer	4	2 837	21,0	9,8	51 531	19,3	18,2
Mezőhegyesi ISR	1	74	16,7	19,9	2 067	23,7	27,9
Rendszerhez tartozó üzemek összesen:	26	10 976	20,8	10,7	193 459	18,3	17,6
Megye nagyüzemei összesen:	44	16 138	21,5	10,3	310 460	18,9	19,4

rendszer az AGROKOMPLEX, amelynek eredménye több mint 50%-kal magasabb a megyei átlagnál (5. táblázat).

A szarvasmarhahús-termelési rendszerekhez tartozó gazdaságok eredményei gyengébbek a rendszeren kívüliekhez viszonyítva.

A termelési rendszerek jelentősen emelték a mezőgazdasági termelés színvonalát Csongrád megyében, javult a termelési fegyelem, ez kihatott a termelési rendszeren kívül termelő gazdaságok termelésére is.

A szükséges munkaerő száma 20–40%-kal csökkent, emelkedett a szakképzettségi szint, az üzemi szakvezetésben előtérbe került az ágazatirányítás.

A gazdaságok termelési szerkezete lényegesen egyszerűsödött, kevesebb a termelésbe bevont növények száma, az optimális ágazati méreteket kialakították. Előrehaladt a táblásítás is, jelenleg termelési rendszertől függően 100–200 ha-s tömböket alakítottak ki. A termelési rendszerek bevonásával a megye termelési szerkezete nem módosult.

A korszerű technológiák bevezetésével noha jelentősen csökkent az élők munkafelhasználás, a termelési költségek, ezen belül a *fajlagos költségek emelkedtek*. A költségnövekedés fő okai a növényvédőszer, a műtrágya, üzemanyag, vetőmag áremelkedés stb. voltak, de emellett jelentős szerepet játszottak a talajadottságok is.

**TEJTERMELÉSI RENDSZEREKHEZ TARTOZÓ GAZDASÁGOK FONTOSABB
TERMELÉSI EREDMÉNYEI 1978-BAN**

Megnevezés	Üzem szám	Átlag tehén db	Kifejt tej hl	1 átl. tehenre jutó tejterm. liter
KATEJ Rendszer	5	2 176	66 664	3064
TAURINA Rendszer	5	3 493	153 169	4385
AGROKOMPLEX Rendszer	1	527	26 399	5009
Rendszerhez tartozó üzemek összesen	11	6 196	246 232	3974
Tejhasznú állománnyal rendelkező gazdaságok összesen:	58	20 649	678 010	3284

**SZARVASMARHA-HÜSTERMELÉSI RENDSZERHEZ TARTOZÓ ÜZEMEK
1978. ÉVBEN**

Megnevezés	Üzemek száma	Átlag tehén db	100 átl. tehénre jutó szaporulat db	Szopóskori elhullás %
TAURINA Rendszer	3	620	98,9	16,8
Húshasznú állománnyal rendelkező gazdaságok összesen:	9	2260	94,0	11,6

A termelési rendszerből 1978. év végén 2 üzem kilépett.

4. A termelési rendszerek továbbfejlesztésének időszerű kérdései

Az iparszerű termelési rendszerek által elért eredmények igazolták e termelés-szervezési formák létjogosultságát. A termelési rendszerek továbbfejlesztésénél a mezőgazdasági termelést meghatározó tényezőkből kiindulva kell meghatározni. Ezek a következők:

- a) a tudomány és a technika legújabb eredményeinek széles körű alkalmazása,
- b) az integráció széleskörű kibontakozása és elmélyítése,
- c) a minőségi, hatékonysági követelmények fokozottabb előtérbe kerülése!

A termelési rendszerek fejlődésének első évtizedében az alapvető az útkeresés, a szervezeti formák kialakítása és megszilárdítása volt a jellemző.

A rendszerek tevékenységét átfogóan megvizsgálták és a továbbfejlesztés mellett döntött az agrárpolitika. Ezt tükrözi az MSZMP KB 1978. márc. 15. határozata is, mely szerint:

„A növekvő követelményeknek megfelelően gondoskodni kell a termelési rendszerek folyamatos megújulásáról. Ennek feltétele a biológiai, technikai, kémiai, személyi tényezők összhangjának következetesebb megteremtése; a ráfordítások hatékonyságának növelése; a technológiai fegyelem megszilárdítás; a tudományos eredmények gyorsabb gyakorlati hasznosítása; a korszerű üzem- és munkaszervezeti megoldások elterjesztése; a rendszergazdák felelősségének növelése.”

A továbbfejlesztés feladatai: *először* az iparszerű termelési rendszernek tehát mindig képesnek kell lennie az *állandó megújulásra*. A termelési rendszer nem *produktálhat csak átlagot*. A termelési rendszerek teljesítményét nemcsak *menyiségi* pl. többlettermés stb. kell vizsgálni, hanem *hatékonysági kritériumok* alapján is. A termelési rendszer akkor nevezhető eredményesnek, ha a hatékonyság javításában is *élenjáró szerepet* tölt be. *A nyolcvanas évekre kimerültek a termelési rendszerek eddigi, főleg extenzív tartalékai*. Szükségszerű az intenzív fejlesztési szakaszra való áttérés.

A termelési rendszerek *eddig is innovációs szerepet* töltöttek be. „A termelési rendszerek innovációs szerepe nagyrészt az új technológiák átvételére szorítkozott, és ez azért is volt sikeres, mert megfelelő keretet teremtettek a végrehajtáshoz. Az adaptációs folyamat operatív feladatait jól meg tudják oldani. Tehát nem a kutató, fejlesztő tevékenység volt a döntő, hanem egy új szervezeti, feladatmegoldó struktúra kialakítása.”¹¹

Másodszor: reális veszély az, hogy a termelési rendszerek elkényelmesednek. Az érdekeltségi rendszeren lényegesen javítani kell, főleg hogy a kutató-fejlesztő tevé-

¹¹ Gazdag L.—Csingár P.: Az iparszerű termelési rendszerek a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle 1981. 10. sz.

kenység előtérbe kerüljön. A különböző termelési rendszerek jelentős *fajta-kísérleteket* folytatnak kutatóintézetek bevonásával, gépbemutatókat szerveznek.

Harmadszor: jelentős változtatás szükséges a *biológiai fajták elismertetési rendszerben is*. Hiszen az nem a termelési rendszerek hibája, hogy egy újfajta elismertetése még ma is hosszadalmas, sok *adminisztrációval jár együtt*. A jelenlegi szabályok nem teszik lehetővé, hogy még az elismertetés alatt *felszaporítsák a vetőmagot*, ezért mire törvényszerűen alkalmazhatják az új fajtákat, akkorra jelentősen veszít a biológiai versenyképességéből, elsősorban nem a magyarországi, hanem a külföldi fajtákkal szemben.

Negyedszer: a termelési rendszerek továbbfejlesztésének egy további feladata az *ágazattársítás továbbfejlesztése*, az hogy a gazdaságok megfelelően részesedjenek az ágazatfejlesztés és az ágazattársítás előnyeiből. A teljes mértékű, egy vagy két ágazatra való leszűkülés ma nem várható el, hiszen ez jelentősen megnövelné a gazdaságok *kockázatvállalását*, és a jelenlegi érdekeltségi viszonyok között *nem várható el ilyen mértékű szakosodás*.

Ötödször: a termelési rendszergazdáknak *nagyobb kockázatot kell vállalni a jelenleginél*. Ma a taggazdaságok kockázatvállalása indokolatlanul magas, és többek között ezért sem sikerült még teljesen megvalósítani az érdekközösséget.

Végül: tovább kell fejleszteni a szaktanácsadást is. A szaktanácsadást segítő agrár szakembereket anyagilag is érdekeltté kell tenni az adott gazdaság termelési eredményeinek javításában.

Összefoglalva megállapíthatjuk a következőket: a termelési rendszerek *mint sajátos magyar termelésszervezési formák* jelentősen emelték a mezőgazdaságban a gazdálkodás általános színvonalát. A rendszerszemléletű termelés egyre nagyobb méretű megvalósítása lényegesen megváltoztatta a mezőgazdasági munka jellegét, csökkentette az élőmunka-igényt, növelte a munkatermelékenységet. Ez azonban nem járt mindig együtt az eszköz és anyagráfördítések hatékonyságának javulásával.

A termelési rendszerek között ma még jelentős különbségek vannak a szervezethez, szaktanácsadáshoz, az eredményességhez stb. területén.

Javítani kell a rendszerek *közötti együttműködést*, hogy minden rendszer átlag felett tudjon produkálni.

A termelési rendszer jelentős hatást gyakorolt Csongrád megye mezőgazdaságára is. Főleg a *szántóföldi növénytermelési rendszerek hoztak* jelentős eredményeket.

A kertészeti és állattenyésztési rendszerek az országos helyzetnek megfelelően *alig vagy nem hoztak többleteredményt* a rendszeren kívül gazdálkodóknál.

A rendszerek *reálisabb értékelése és továbbfejlesztésük érdekében* minden termelési rendszerben *elkülönített számviteli információs rendszert* kell létrehozni, amely egyaránt szolgálhatja a *gyakorlati és az elméleti kutatómunkát is*.

Шаллаи М.:

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ СИСТЕМ

(Резюме)

Статья начинается анализом теоретических основ промышленных производственных систем в венгерском социалистическом сельском хозяйстве: Что такое промышленная производственная система?

Промышленные производственные системы — специальные организационные формы производства, которых до сих пор нигде не было. Первые системы были созданы в птицеводстве, потом за короткое время сформировались промышленные системы в области растениеводства. Передовым в этом направлении являлся Госхоз «Бабонна».

Промышленные системы очень быстро распространились и оказали большое влияние на развитие всего сельского хозяйства. В этих системах развивается не только данная отрасль, но и гармонически развиваются все отрасли. Промышленные системы являются центрами «инновации» венгерского сельского хозяйства. Сегодня необходимо выдвинуть на первый план свое развитие технологии и техники, потому что до сих пор они только внедряли эту комплексную технологию. Поэтому создается и укрепляется органическая связь с научными исследовательскими центрами.

Промышленные производственные системы достигли больших результатов, но нельзя пренебречь некоторыми проблемами, напр., система заинтересованности между управляющим хозяйством-центром и членами. Это является одной из важнейших проблем дальнейшего развития.

В статье анализируется положение Чонградской области. В этой области промышленные производственные системы распространились позже, но ныне их пропорция достигает или превышает средних данных по стране. Самые результативные системы — IKR (Промышленное производство кукурузы (KITE), (Промышленное производство кукурузы и промышленных растений). Самые слабые результаты показали овощные и животноводческие системы как по области, так и по стране.

Dr. Miklós Sallai

SOME THEORETICAL AND PRACTICAL QUESTIONS OF „INDUSTRY-TYPE” PRODUCTION SYSTEMS

(Summary)

The article begins with the analysis of the theoretical basis of the Hungarian socialist agricultural production systems. What is production system? The agricultural production systems are specific forms of Hungarian production organizations, which, until now, nowhere existed. The first production systems were established in the „broiler” production, and than they came into being — in a relative short time — in the fields of plant cultivation too. In this process the „Babolna State Farm played a leading role.

The production systems spread very rapidly, and had a great effect on the development of the whole agriculture. The production systems develop not only the given branche of agriculture but the linkage of branches. The production systems are the centers of agricultural innovations. Today the self-development has to come to the front, untill now, the adoption of new technic and technology was characteristic feature. A close contact has to be formed with the scientific research institutions.

The production systems were succesful, but it should be mentioned that the most problematic part of the further development is the system of interest of the „gestor” and the member farms.

The article mentions Csongrád county. The production system came into being a bit later in this county but some of them are as developed, or more, than the national average.

In the county, the most successful production systems are: I. K. R. and the K. I. T. E. These production systems are less effective in the fields of vegetable growing and animal husbandry, at both national and as well as at county level.